

мови вимагала створення корпусу наукової термінології, яка в силу своєї специфіки – обслуговувати спілкування в науковій сфері, що має інтернаціональний характер, – вимагала розв'язання питання про міру використання в ній лексики іншомовного походження [Муромцева 1985, с. 70-71].

Таким чином, розглядаючи наукову спадщину І. І. Огієнка, доходимо **висновку**, що для лексикологічних праць кінця XIX ст. – початку XX ст., у яких трактувалися проблеми міжмовних контактів, характерним стає розгляд лінгвістичних явищ у тісному зв'язку з явищами культури. При цьому менша увага приділялась динаміці процесу запозичень та аналізу семантичних зрушень, зокрема, не було чіткого поділу на причини екстралінгвальні та лінгвільні, не було чіткої деталізації кожного з типів причин, функціонуванню та процесу адаптації іншомовних слів у мові-реципієнті. Перспективи подальших вивчень полягають у більш детальному вивченні положень лінгвістів стосовно досліджуваної проблеми.

Література

Биржакова Е. Э. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования / Е. Э. Биржакова. – Л.: Наука, 1972. – 430с. Каминін І. М. Структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові:(на матеріалі побутової лексики): Дис...канд.філол.наук: 10.02.02 «Російська мова» / Каминін Ігор Миколайович. - Харків, 1994. – 191 с. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Лев Петрович Крысин. – М.: Наука, 1968. – 207 с. Огієнко І. І. Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи / И. И. Огиенко. – К.: И. И. Самоненко, 1914. – 287с. Огієнко І. І. Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык / И. И. Огиенко. – К., 1915. – 136 с. Огієнко І. І. К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом / И. И. Огиенко. – Б.м., Б.г. – С.352-369. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – Х.: Вища школа, 1985. – 152 с. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – Київ: Вид. центр КНІУ, 2003. – 288 с.

УДК 811.161.1'37

СИМОНОК В.П.

(Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»)

ІНШОМОВНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті надається пояснення щодо мовної і концептуальної картин світу і визначається принцип їх розрізнення. Доводиться, що мовна картина світу більш рухлива, ніж концептуальна, для неї властиві лакуни, які заповнюються іншомовними запозиченнями. Переважна більшість їх знаходиться у фрагменті мовної картини світу, пов'язаному з людиною.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, лакуни, універсум, запозичення, тезаурус, фрагмент.

Симонок В.П. Иноязычная лексика в украинской языковой картине мира В статье дается разъяснение относительно языковой и концептуальной картин мира и определяется принцип их различия. Доказывается, что языковая картина мира более подвижна, чем концептуальная, для нее характерны лакуны, которые заполняются иноязычными заимствованиями. Наибольшее количество их находится в фрагменте языковой картины мира, связанного с человеком.

Ключевые слова: языковая картина мира, концептуальная картина мира, лакуны, универсум, заимствования, тезаурус, фрагмент.

Simonok V.P. Foreign Language Borrowings in Ukrainian Linguistic Picture of the World. In the article the linguistic and conceptual pictures of the world are explained and the distinguishing principles are defined. The linguistic picture of the world is a subject to quicker changes and the presence of lacunas is a characteristic of it. Borrowings fill in these lacunas and most of them are in the part of the LPW connected with a human being.

Key words: linguistic picture of the world, conceptual picture of the world, lacunas, universum, borrowings, thesaurus, part.

У лінгвістичній літературі під поняттям "картина світу" розуміються два аспекти вивчення семантичного і лексичного складу. Згідно з першим поглядом, мовна картина світу – це загальна, інтегральна її картина, сукупність всього мовного змісту. Ця картина відносно постійна і повільно еволюціонує у часі. Згідно з другим поглядом, мовна картина світу – це специфічні риси семантики даної мови, які диференціюють її від інших мов. Питання ускладнюється тим, що ні інтегральний, ні диференційний аспекти не отримали достатньо чіткого визначення.

Мета даної статті полягає в тому, щоб дослідити лексико-семантичну рецепцію іншомовної лексики в українській мові, визначити шляхи і способи її входження та місце в українській мовній картині світу. **Завданням** статті є визначення мовної і концептуальної картин світу, наведення їхніх специфічних рис і окреслення місця і функцій запозиченої лексики в українській мовній картині світу. **Предметом** дослідження обрано певну кількість запозичень, які увійшли до словникового складу української мови. **Об'єктом** дослідження є лексичні запозичення в сучасній українській мові,

як важливий елемент структури її мовної картини світу.

Важливим питанням, яке цікавить дослідників упродовж останніх двох століть, є питання про національну специфіку мови. В останні роки з подоланням однобічності структуралізму й поверненням до проблем народ і мова, людина і мова в лінгвістиці спостерігається тенденція до врівноваження між різними аспектами вивчення мови і повернення до проблем, пов'язаних з народом і людиною, зокрема до питання про національну специфіку мови. Національна специфіка визначається насамперед внутрішньою формою мови, її можна спостерігати на рівні слів та полів. Саме тут, при порівнянні широких семантичних зон, які утворюються цілими комплексами полів (або фрагментами "картини світу"), виявляються лакуни в одній мові порівняно з іншою [Степанов 1972, с. 298-300].

У науковій літературі ідеографічний словник уважають інтеграцією лексичної системи, її моделлю. Його використання саме в цьому значенні, незважаючи на неповноту моделі, дуже важливе для дослідження. Запропоновані схеми дозволяють спостерігати рівневу організацію лексики і виявляти тип відношень, які поза тезаурусною схемою залишилися б невиявленими: ключові слова та їх роль у розмежуванні семантичних полів і подоланні розриву семантичного простору між окремими блоками.

Тезаурусна інтерпретація дозволяє показати, що замкненість системних фрагментів словника визначається наявністю в них певної стабільної структури і характеризується не замкненістю, а відкритістю, можливістю поповнення їхнього списку.

Розрізняють "мовну" та "концептуальну" картини світу. Основними елементами першої є семантичні поля, друга складається з понять і надпонять, які є "константами свідомості". Картина світу більша від словника, хоч останній є її основним компонентом. Межі мовної та концептуальної картин світу не є досить чіткими. З суто лінгвістичної точки зору протиставлення ККС та МКС пов'язане з розрізненням поняття і значення. Ця проблема виникає всюди, де говориться про мовне моделювання дійсності. Г.А.Брутян уважає, що "серцевиною ККС є інформація, наведена в поняттях, а головним для МКС є знання, що закріплені у словах та словосполученнях конкретних розмовних мов" [Брутян 1973, с. 109].

Г.А.Брутян робить висновок, що основний зміст належить концептуальній картині світу. За її межами залишаються периферійні ділянки, які виступають як носії додаткової інформації про світ. Інформація ККС і тієї частини МКС, що збігаються при накладанні одна на одну, є інваріантною, тобто незалежною від того, якою мовою вона висловлена, формуючи універсальні поняттєві категорії або "поняттєві поля" (*les champs conceptuels*). І, навпаки, інформація, яка перебуває на периферійних ділянках, тобто залишається за межами концептуальної картини світу, варіюється від мови до мови" Поняттєві поля являють собою "лексичну множину, організовану на основі єдиної семантичної значущості, яка включає всі слова з якимось певним поняттям, при цьому не важливо, чи є це поняття семантичною домінантою для слів, що входять у це поле, або тільки одним із вторинних поняттєвих елементів" [Dornseiff 1938, с. 34]. Такі поля складаються з ядер, представлених терміном, що означає це поняття, з кількома галузями, з яких одні розташовані ближче до ядра, а інші – до периферії. Завжди є можливість того, щоб яка-небудь галузь перетнулася з ядром, включаючи кілька спільних з ним членів або виходячи за межі даного поля, перетинаючись з іншими полями. Контур поля складається з ядра – головного слова та членів поля, розміщених ближче або далі від ядра. Члени сусідніх полів можуть заходити на периферійні поля, у той же час члени даного поля можуть у своїх варіантах переміщуватися до інших полів.

Розмитість понять і значень ускладнює диференціацію МКС та ККС. Але сам принцип їх розрізнення залишається досить чітким та однозначним: елементами МКС є семантичні характеристики слів, одиницями ККС – поняття. МКС більш рухлива, ніж ККС, і безпосередньо відбиває ті зміни, які відбуваються у навколишньому світі. ККС відзначається більшою стійкістю та універсальністю. Для МКС властиві прогалини, зумовлені її фрагментарністю та відкритістю меж. Ці лакуни на рівні полів і слів чітко спостерігаються при порівнянні.

Вважаємо, що лексичні запозичення в українській МКС продуктивно розглянути з огляду на характеристику мовної картини світу Ю.М.Караулова (Р.Халліга – В.Вартбурга) [Караулов 1981, с. 328].

Характеристика людини, або антропологічний аспект набуває особливої цінності у зв'язку із вивченням картини світу, бо увиразнює специфіку людини та її буття, взаємовідношення людини і навколишнього світу, умови існування у цьому світі. Ці ознаки відбиваються у системі назв, які відбивають усю різноманітність взаємодії людини із довкіллям. При цьому основний континуум назв

осіб належить до суто лексичного складу, значна частина якого складається із запозичень. Антропологічний принцип у мові дає змогу краще і глибше вивчити людину, використовуючи запозичені слова.

Слід розглянути системні зв'язки англійських, французьких та німецьких назв осіб у лексичній системі і українській мовній картині світу. Розряд слів, які характеризуються категоріальною семантичною ознакою "особа", запозичених із романських та германських мов, становлять розгалужену мікросистему.

До цього розряду належать слова, що позначають людину в її багатосторонніх стосунках з іншими людьми, з суспільством – "його різними інститутами, усіма сферами розумової і практичної діяльності людини, її фізичних, психічних властивостей, етичних та моральних норм" [Сеченов 1974, с. 126].

Велику кількість запозичених слів становлять ті, що характеризують особу за сферою діяльності. Дипломатія - це та галузь діяльності, де велика роль належить особистості з високим інтелектуальним потенціалом. Від її мудрості, здібності часто залежить зовнішня політика держави. До представників цієї професії належать: *амбасадор, аташе, віце-консул, диккур'єр, дипломат, драгоман, дуаєн, консул, консул-агент, прес-аташе, резидент, секретар*. Ці слова називають групу осіб, які своєю діяльністю підтримують і проводять зовнішню політику і захищають інтереси своєї держави за кордоном.

У сучасній дипломатичній мові слово *дипломат* є узагальненою назвою осіб, які займаються дипломатичною діяльністю. Це слово увійшло в українську мову у 80-ті роки XVIII ст. з французької, а набуло широкого ужитку з XIX ст. Порівняно з мовою-джерелом обсяг його значення був обмежений: слово вживалося у своєму прямому значенні "особа, що займається дипломатичною діяльністю".

До XVIII ст. функцію слова *дипломат* виконувало багатозначне *агент* в одному зі своїх значень "дипломатичний представник". Це слово пройшло довгий історичний шлях розвитку й переосмислення значень. Воно не відразу стало частиною дипломатичної терміносистеми. У XVI ст. слово *агент* іменувало назву торговельних уповноважених, які перебувають за кордоном з тимчасовим або одноразовим дорученням. З другої половини XVII ст. у зв'язку з відсутністю у Московській державі постійних дипломатичних представників агенти почали займатися дипломатичною діяльністю. Таким чином, слово *представник* стало основою для подальшого семантичного розвитку слова *агент*: воно проникає у дипломатичну сферу і використовується стосовно іноземних дипломатичних представників. З XVII ст. слово *агент* вживається у значенні *консул*.

На початку XVIII ст. *агент* означає дипломатичного представника і вживається досить часто у дипломатичному листуванні та офіційних актах, коли чітко визначаються функції дипломатичних агентів: "особа без дипломатичного звання, офіційний уповноважений урядом для політичних відносин і спостереження при якому-небудь іноземному дворі".

У XIX ст. слово *агент* поширює межі свого вживання, а в XX ст. формується його нове значення *шпигун, провокатор*. В італійській мові існує зневажливе прізвисько поліцейського *агента* – *збір*.

У процесі використання слів *агент* і *дипломат* у вищезгаданому значенні перемогло слово *дипломат*, семантично пов'язане з такими однокореневими словами: *дипломатія, дипломатичний*.

Ранні приклади вживання слова *дипломат* належали до вузької сфери дипломатії і придворної верхівки. У XIX ст. професія дипломата стає надзвичайно популярною і престижною, і багато молодих людей прагнуть зробити дипломатичну кар'єру. Замкненість дипломатичного життя диктувала особистий стиль поведінки. Бути дипломатом у той час означало займати привілейоване становище у суспільстві, мати репутацію освіченої і розумної людини, відрізнитися оригінальністю мислення. До цього додаються ще бездоганність манер, коректність, стриманість, небагатомовність, елегантність і суворість в одязі. Крім того, дипломат повинен був мати гострий політичний зір, фундаментальні знання міжнародних проблем, орієнтування у питаннях економічного і культурного життя.

Замкненість дипломатичної мови не сприяла входженню великої кількості слів у коло значень "*дипломатичний представник / уповноважений*".

Подальше осмислення слова *дипломат* призводить до повторного запозичування з мови-джерела переносних значень, які з'являються у мові у 50-60-ті рр. XIX ст. Серед переносних значень існують такі, як "людина, яка тонко і вміло проводить справи з іншими людьми". Особливо часто у

XIX ст. вживалося слово *дипломатичний* у значенні "ухильний, точно розрахований". Деякі з утворених словосполучень придбали стійкий характер "дипломатичні виверти, хитрощі, тонкощі".

Слова, які відображають систему відношень у дипломатичному корпусі, пов'язані між собою: *дипломат* – загальна назва особи, пов'язаної з дипломатичною діяльністю; спеціалізовані назви – *резидент, аташе, прес-аташе, секретар, дипкур'єр*.

Кожне слово містить семи, які конкретизують сферу діяльності дипломата. Слово *резидент* – полісемантичне і належить до епохи середньовіччя, коли воно означало дипломатичного представника, який постійно перебував у цій країні. Потім це слово отримало значення "правитель протекторату". У наш час воно має значення "таємний представник іноземної розвідки, який на території будь-якої країни керує діяльністю своїх агентів". Рідше це назва іноземців, які постійно мешкають на території будь-якої країни. Таким чином, слово *резидент* у застарілих значеннях належало до назв дипломатів, при цьому воно марковане семою темпоральності, що в сучасному актуальному значенні виходить за її межі або частково перетинається з нею. Слово *консул* позначає представника будь-якої країни в іншій державі, якому призначено захищати права й інтереси своїх громадян у цій державі, *генеральний віце-консул* – перший заступник консула, *віце-консул* – помічник (заступник) консула, *інтернаціональна персона* – суб'єкт міжнародного права, *консульський агент* – особа, яка здійснює певні дії за дорученням консульства, *нерезидент* – особа, яка має зареєстровану ділову адресу в іншій країні. Свідченням того, що слова означеної підгрупи семантично засвоєні лексикою української мови, є наявність у ній суто українських слів – *посол* (існує ще марковане запозичення *амбасадор*), *радник* і т. ін..

До системи дипломатів, представлених у будь-якій країні, належить слово *дуаен*, яке має значення "особа, що очолює дипломатичний корпус у певній країні". Воно є гіперонімом щодо інших назв дипломатів, бо відрізняється від останніх семою "главенство". Вся система назв дипломатів становить триповерхову ієрархію.

Таким чином, у системі назв дипломатів органічно поєднуються французькі запозичення і суто українські слова. Для цієї групи характерні гіпер – гіпонімічні відношення, які відображають службову ієрархію.

Слід зазначити, що слово *дипломат*, крім основного, отримало у XIX ст. переносне значення "довге весняне або осіннє пальто особливого крою, яке немовби ховає людину". А в наш час, у 70-ті роки XX ст., *дипломатом* називається плаский портфель-валіза. Крім того, слово *дипломат* вживається у значенні "тактовна людина".

Отже, можна зробити **висновок**, що українській МКС запозичення посідають важливе місце як засіб вираження універсальних понять і знаходяться в усіх фрагментах мовного універсуму, які відзначаються різною динамікою і здатністю переймати іншомовні елементи.

Роллю запозичених слів є абсолютне й відносне збагачування МКС української мови за рахунок запозичень. При абсолютному збагачуванні відповідне слово входить до активного словникового складу і ядра МКС (деякі побутові назви, назви форм суспільних відносин, правління тощо). Відносне збагачування МКС відбувається за рахунок екзотичних і рідковживаних слів, які перебувають на крайній периферії української МКС, відбиваючи явища, не властиві українській дійсності. Окремо слід відзначити роль термінологічної лексики, яка притаманна більше МКС окремих наук чи сфер діяльності, входячи в загальномовну картину світу тільки окремими одиницями. Семантичний простір розширюється з розвитком концептуальної й мовної картин світу в результаті міжетнічних контактів, що приводять до збагачення лексичного складу мови за рахунок запозичень. Запозичення можуть виконувати функцію термінотворення, якщо належать до наукової сфери, номінативно-історичну, – якщо пов'язані з історичним минулим країни, її суспільно-політичним життям і т. ін. Функцію інтернаціоналізації виконують запозичення, пов'язані з сучасною комп'ютерною технікою, космонавтикою, засобами телекомунікації.

Завершальним етапом процесу рецепції є адаптація запозичених слів у лексико-семантичній системі української мови, в результаті якої вони стають органічним і невід'ємним компонентом її МКС.

Література

Брутян Г.А. Язык и картина мира // Философские науки. – 1973. – № 1. – С.108–109. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 328 с. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения. – М., 1974. – 439 с. Степанов Г.В. Современные языковые союзы//Типология сходств и различий в группе близкородственных языков. – Кишинев, 1972. – С.298–300. Dornseiff F. Problem der Volker und Sprachmischung. – Halle(Saale), 1938. – 190 p. Hallig R. und Wartburg W. Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. – Berlin, 1963. – 291 p.